

Landschap verdient ontwerp

ESSAY Sylvie Van Damme

Landschapsontwerp is een bijzonder interessante en waardevolle vorm van ruimtelijk ontwerp, waarbij landschap als medium mogelijkheden creëert voor meer samenhang, synthese en betrokkenheid in ruimtelijke ontwerpprojecten. Het uitdiepen van bestaande en het uitwerken en communiceren van nieuwe landschapsdiscoursen is echter essentieel om de prominente sterkten ervan uit te kunnen buiten.

Onze landschappen veranderen razendsnel. De wereldwijde uitdagingen van de twintigste en eenentwintigste eeuw zoals verstedelijking, migratie, productie van voedsel en energie en klimaatverandering stellen onophoudelijk dwingende en vaak tegengestelde eisen aan de ruimte. De invulling van deze eisen door afzonderlijke individuen en sectoren leidt tot chaotische autonome ontwikkelingen en een toenemende ruimtelijke complexiteit, met een vervlakking en banalisering van de identiteit en diversiteit van onze landschappen als gevolg.

Ingesleten landschapsdiscoursen

Landschapszorg beperkt zich vandaag in veel gevallen tot het afremmen van ongewenste ruimtelijke dynamieken in zorgvuldig geselecteerde gebieden die als het meest waardevol en ongeschonden worden beschouwd. Bovendien wordt het werkingsgebied van landschapsontwerp vooral in het buitengebied of de open ruimte gesitueerd, als tegenhanger van dat van de stedenbouw in het stedelijk gebied. Voor het beleid en de publieke opinie heeft landschap immers nog steeds een nostalgische lading als een gezondmakend alter ego van het hectische en technologische stedelijke leven.

Deze ingesleten behoudsgezinde, groene en picturale landschapsdiscoursen zijn geïnstitutionaliseerd binnen beleidspraktijken of wetgeving. Omdat overheidsactoren met hun positie, beleid en wetgeving de taal, inzichten en overtuigingen bepalen en beheersen waarin over landschap gesproken en gedacht wordt, kunnen de ingesleten behoudsge-

zinde, groene en picturale landschapsdiscoursen niet zomaar gemanipuleerd worden. Zo beschikken Vlaanderen en Nederland – gelukkig – over een wettelijk instrumentarium dat waardevolle landschappen afbakent en beschermt om daar een actief beleid in functie van landschapsbehoud en -herstel te kunnen voeren. Een meer progressieve visie, die opportuniteiten ziet in veranderingen van het landschap om meer diversiteit, coherentie en identiteit te ontwikkelen, vindt echter slechts moeizaam ingang binnen het Vlaamse beleid. In Nederland is het landschapsbeleid – mede ingegeven door bezuinigingen – de laatste jaren sterk ingekrompen. Ook hier dringen de middenveldorganisaties er op aan om in de – in opmaak zijnde – nieuwe Natuurwet naast landschap als drager van het collectief geheugen ook aandacht te hebben voor landschap als samenhangend geheel van groene landschapselementen en gebouwen en als belevingsruimte in en buiten erkende natuurgebieden. Er wordt gepleit om natuur en landschap streng te beschermen waar dat nodig is, maar landschap ook in rekening te brengen bij economische ontwikkelingen en andere maatschappelijke activiteiten.

Landschapsontwerp als panacee?

Landschapszorg dreigt een strijd te worden die in de achterban van nieuwe ontwikkelingen enkel nog in kleine, afgebakende gebieden kan worden gevoerd. Paradoxaal genoeg gaat hierdoor in de praktijk de minste (landschaps)zorg uit naar de alledaagse landschappen, of die gebieden waar meestal de meeste mensen wonen en die bijgevolg essentieel zijn voor hun levenskwaliteit.

Nochtans pleit de Europese Landschapsconventie ervoor om een goed evenwicht te zoeken tussen behoud, beheer én planning van alle landschappen, wars van een scheiding tussen stad en platteland en ongeacht de actuele waarde ervan. Ze stelt als doel om toekomstige veranderingen op zo'n manier te beheren en te beheersen dat de grote diversiteit en kwaliteit van landschappen bewaard en zelfs verbeterd wordt. Daarnaast onderstreept ze het belang om strategische planningsprojecten op te zetten in die gebieden die het meest aangetast zijn door verandering en in kwetsbare gebieden. Tegelijkertijd groeit in de ontwerppraktijk het geloof dat de onderzoekende en ontwerpende capaciteit van landschapsontwerp in staat is om de voortdurende en niet-gecoördineerde ruimtelijke veranderingsprocessen opzettelijk en actief te sturen, te beïnvloeden en te begeleiden om zo maximaal tegevoet te komen aan nieuwe maatschappelijke ontwikkelingen. Zo beschouwd kan landschapsontwerp ingezet worden als een actief instrument om vorm te geven aan de moderne maatschappij. Ontwerpers denken daarbij dus in processen en dynamieken, veeleer dan landschappen als statische en afzonderlijke gebieden te beschouwen.

Gebiedsgericht maatwerk op mensenmaat

Landschapsontwerp gaat in essentie uit van een ontdekking, erkenning en ontleding van het terrein. Het is een strategie die het terrein koestert en leesbaar maakt door bepaalde fysische en culturele, geografische en historische gegevens die bijdragen tot de specifieke vormingsgeschiedenis ervan te formuleren en te benadrukken. Landschapsontwerp is daarom nauwkeurig gebiedsgericht en locatiespecifiek maatwerk dat zich ent op de specifieke ruimtelijke en temporele kenmerken – de kwaliteiten én de knelpunten – van de plek. Kennis en inzicht in de gevolgen

'Groengevel' in Gent. Hoe landschapsontwerp ook niet groen en stedelijk kan zijn. Foto: Bureau Bas Smets

van ingrepen in het bestaande landschap spelen hierbij een cruciale rol. Bovendien zijn landschappen ontmoetingsruimten: gebieden waar mensen samen tijdelijk of permanent verblijven en die een voortdurend en gemeenschappelijk object van zorg zijn. Het zijn sleutelementen voor individueel en sociaal welzijn en tegelijkertijd belangrijke bronnen voor economische ontwikkeling.

Landschapsontwerp koppelt lokale claims aan gebruikerswaarde

Landschapsontwerp koppelt daarom lokale claims en aspecten van herkenning, vertrouwdheid en sociale betrokkenheid aan de emotionele en mentale waarde die gebruikers hechten aan gebouwen, omgevingen en landschappen. Met het oog op de realisatie en het medegebruik van maatregelen vergt landschapsontwerp daarom betrokkenheid en responsabilisering van betrokken publieke en private actoren door middel van ondersteuning, bewustmaking en activering.

Landschap als medium

Deze benadering van landschapsontwerp appelleert aan landschap als een soort medium – een idee, een culturele manier van kijken – waarmee plaatsen, functies en belangen geïnterpreteerd kunnen worden. Meer dan als ontwerpobject wordt landschap ingezet als combinatie van materiële, natuurlijke systemen, sociale gedragingen en mentale, cognitiële systemen. Het is een overtuiging die al langer ingang vindt binnen de landschapsarchitectuur. Onder meer onder de noemer 'landscape urbanism' kent ze ook een groeiende groep aanhangers binnen de stedenbouw en architectuur. Aan de basis hiervan ligt de overtuiging dat landschapsontwerp – wars van een scheiding tussen stad en platteland – een uitweg kan bieden voor ruimtelijke fragmentatie door versnipperde ruimten aan elkaar te breien in samenhangende, leesbare structuren. Vanuit dit oogpunt maakt de ongeziene fragmentatie van het Vlaamse en Nederlandse landschap landschapsontwerp niet langer onmogelijk, maar

juist noodzakelijk. Als gemeenschappelijk canvas van congruente en concurrerende claims heeft landschap bovendien de potentie om zowel op structureel en institutioneel niveau als op academisch niveau uiteenlopende stakeholders te engageren en te verenigen. De meevoudige interpreteerbaarheid van landschap als concept biedt hierbij belangrijke potenties. De betekenis van landschap kan immers variëren in functie van de manier waarop en het doel waarvoor het wordt gebruikt. Doordat meerdere actoren zich erdoor aangesproken voelen, vormt het een interessante opportuniteit om te bemiddelen tussen verschillende ruimteclaims die op de één of andere manier op een kwalitatieve wijze in dezelfde ruimtelijke ervaring moeten worden opgenomen. In die zin kunnen ontwerpers, sectoren, beleidsdomeinen (zoals infrastructuur, verkeer, landbouw, natuur, ...), disciplines en stakeholders landschap strategisch en creatief inzetten in allerhande complexe ruimtelijke projecten van vandaag.

In actuele ruimtelijke projecten is landschap strategisch inzetbaar

Gebiedsgericht en geïntegreerd project

Verschillende modellen, zoals de landinrichtingsprojecten van de Vlaamse Landmaatschappij, projecten binnen de traditie van gebiedsgerichte werking van Nederlandse en Vlaamse provincies en de Nederlandse Delta- of Vlaamse Sigmaprogramma's of strategische projecten van diverse overheden streven samenwerking na tussen publieke en private betrokkenen op basis van vrijwilligheid. In het kielzog van de vraag naar coproductie en responsabilisering flakkert de roep naar integratie momenteel opnieuw hevig op, onder meer met aandacht voor het Duitse IBA-model als versatiel en permissief ontwikkelingsprogramma dat zowel op de grote als de kleine schaal inzet met aandacht voor economische, ecologische en sociale veranderingen en nauwe betrokkenheid met de bevolking.

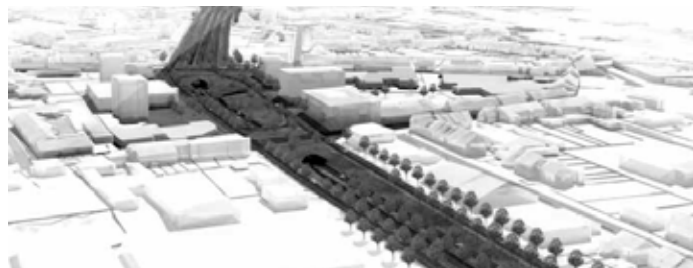
Onder invloed van nieuwe opgaven zoals waterbeheer, energievoorziening, voedselproductie, klimaatverandering en de behoefte aan het landschap als gebruiks- en ontspanningsruimte lijkt de potentiële maatschappelijke relevantie van het landschapsonderzoek stilaan ook bij onderzoekers en beleidsmakers door te dringen. In Vlaanderen en Nederland neemt landschapsonderzoek steeds vaker deel aan het debat, de reflectie en de handelingen met betrekking tot het beheer en de transformatie van de hedendaagse ruimte in dergelijke gebiedsgerichte en geïntegreerde projecten. Door de onderlinge kruisbestuiving tussen de ontwerpende disciplines landschapsarchitectuur, architectuur, stedenbouw en interactie met andere disciplines behoort landschap niet noodzakelijk (meer) tot het unieke werkveld van de landschapsarchitect of de landschapsonderzoeker. Het feit dat alle betrokken disciplines gebruik maken van landschap in hun ontwerpen moet hierbij gezien worden als een voordeel en een belangrijke opportuniteit. Dit is trouwens in overeenstemming met de vraag naar discipline-overschrijdende aandacht voor het landschap in de geest van de Europese Landschapsconventie en de hedendaagse realiteit van multi-, inter- en transdisciplinaire samenwerking in projecten in de ontwerp-praktijk. De dominantie van de ingesloten behoudsgezinde, groene en picturale landschapsdiscoursen genereert echter argwaan en onbegrip. Nog te vaak wordt landschap op een gefragmenteerde manier of als een sectoraal belang ingezet, waardoor samenwerking vaak wordt vernaauwd tot weinig constructieve discussies en welles-nietesspelletjes tussen verschillende discourscoalities.

Landschap als sectoraal belang leidt tot wellesnietesspelletjes

Zo wordt de discussie bijvoorbeeld vaak hevig gevoerd tussen de vertedigers van het onroerend erfgoed en meer progressieve insteken vanuit architectuur en stedenbouw. Bovendien zijn de landschapsdiscoursen nog te zeer doorspekt met onduidelijkheden en stereotypen. Precies door de meervoudige interpreteerbaarheid en de brede inzet ervan dreigt landschap als concept betekenisloos te worden.

Out of dreams...

Landschapsonderzoek vergt een diepgaande kennis van de eigenschappen en mogelijkheden van de plek in materiële, formele, culturele en virtuele zin en vaardigheden om landschap in te zetten als een medium voor integratie in ruimtelijk ontwerp. Daarom is het essentieel dat landschapsonderzoek verder emancipeert en consolideert tot een eigentijdse ontwerp-expertise die aandacht heeft voor landschap als ontwerpobject en als integrerend medium dat de schijn tegenstellingen tussen stad en platteland en tussen landschapsarchitectuur, stedenbouw en architectuur kan opheffen. Training, opleiding en onderzoek dient zich toe te spitsen op het vormen van experts in landschapsonderzoek, meer bepaald ontwerpers die bekwaam zijn om in transdisciplinaire samenwerkingsverbanden kennisontwikkeling rond landschap te combineren met ontwerpvaardigheid. Kennis en inzicht in de diverse landschapsdiscoursen, evenals de expertise om landschap als narratief en integrerend medium in ruimtelijk ontwerp in te zetten, is hiervoor essentieel. De confrontatie van ingesloten land-

Het groene masterplan voor de N80 te Sint-Truiden door Omgeving in samenwerking met Mint en Infranea is een project dat verkeerskundigen, stedenbouwkundige experts en landschapsarchitecten verenigt in één team. Afbeelding: Omgeving

schapsdiscoursen met nieuwe zou hierbij een belangrijke meerwaarde voor multi-, inter- en transdisciplinaire samenwerking kunnen bieden. Het vergt dat de betrokken actoren bereid zijn om de rigiditeit van hun eigen discoursen te verlaten en open te staan voor nieuwe insteken. Precies de verschillen tussen de disciplines en hun specifieke gelaagdheid zijn immers essentieel om de complexe ontwerp opdrachten van vandaag aan te kunnen. Daarom is er nood aan interactie en wederzijdse kennisuitwisseling en discussie over allerlei overwegingen, gaande van ecologische, archeologische, historische, culturele of perceptieve tot economische. Het voordeel van dergelijke discussies is dat ze een gemeenschappelijk referentiekader en een genuanceerde taal kunnen genereren die communicatie tussen de verschillende projectpartners of discourscoalities kan faciliteren. Zoals ook wordt aanbevolen met het oog op de implementatie van de Europese Landschapsconventie, vraagt dit soort landschapsonderzoek durf om de veiligheid van klassieke methoden te verlaten, en op zoek te gaan naar innovatieve en niet-conventionele benaderingen op het kruispunt tussen wetenschap en kunst, tussen menswetenschappen en technologie en tussen ontwerp en onderzoek. Dit vereist een open geest, transparantie en een wil om compromissen te maken van alle betrokkenen. Hiervoor is een brede, transdisciplinaire benadering noodzakelijk, met insteken vanuit de natuurwetenschappen en de humane wetenschappen en interactie tussen analytisch denken en artistieke creativiteit, tussen theorievorming en de toepassing ervan.

Sylvie Van Damme (sylvie.vandamme@hogent.be) is geografe, ruimtelijk planner en doctor in de Stedenbouw en de Ruimtelijke Planning. Ze is verbonden aan de Vakgroep Architectonisch Ontwerp van de School of Arts van Hogeschool Gent.

Literatuurselectie

- Bloemers, T., Kars, H., van der Valk, A. en Wijnen, M. (eds.) (2010) *The cultural landscape and heritage paradox*. Amsterdam: University Press.
- Council of Europe (2000) *European Landscape Convention - Treaty Series n° 176*. Firenze.
- Selman, P. (2006) *Planning at the landscape scale*. London: Routledge.
- Van Damme, S. (2013) *Landschapsonderzoek in Vlaanderen – Landschap als narratief en integrerend medium in de ruimtelijke ontwerp-praktijk*. Antwerpen: Garant.
- Waldheim, C. (ed.) (2006) *The Landscape Urbanism Reader*. New York: Princeton Architectural Press.